

УДК 811.161

ІЗ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД СКЛАДОМ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОГО МОВЛЕННЯ ЛУГАНЦІВ

Світлана **НЕРЕДКОВА**

*Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля,
кафедра української мови та літератури,
кв. Молодіжний, 20а, Луганськ, Україна, 91034,
e-mail: svetner@rambler.ru*

У статті розглянуто лексичний склад усного українського мовлення луганців, який має різні форми української мови. Зафіксовано частоту вживання лексем у трьох соціолінгвальних групах.

На підставі дослідження лексичних форм виокремлено такі: українські літературні, які відповідають нормам української мови, російські, трансформи, діалектні, розмовні, усичені, жаргонні, іншомовні. Поява цих форм зумовлена впливом літературної української мови, впливом російської мови, збереженням лексем рідної говірки.

Ключові слова: соціолінгвальна група, білінгвальна ситуація, мовлення міста, лексична форма, інтерференція.

Пропонуємо дослідження лексичного складу, спрямоване на вивчення лексем та їх форм виявлених у спонтанному українському мовленні містян в умовах білінгвальної ситуації.

Лексичний склад мови, за висновками вчених, є найбільш відкритим для змін, тому він цікавить багатьох дослідників. Особливості міського сленгу вивчали Л. О. Ставицька [9], Н. О. Шовгун [14], Т. М. Миколенко [7] та ін. Проблему функціонування соціолектів у мовленнєвій структурі міста в умовах російсько-українського та українсько-російського білінгвізму порушили у своїх працях Т. М. Бурда (м. Київ) [1], О. В. Зубарев (м. Донецьк) [2], С. А. Мартос (м. Херсон) [6], О. В. Шинкаренко (м. Кіровоград) [13] та ін. Учені уточнили поняття білінгвізм та диглосія, з'ясували основні мотиви мовленнєвої поведінки молоді в містах, звернули увагу на окремі явища інтерференції.

Міське койне Львова дослідили Г. В. Сікора-Литвин [8], Н. В. Хобзей [12]. Також Н. В. Хобзей, О. І. Сімович, Т. О. Ястремська, Г. М. Дидик-Меуш, створили словник, мета якого – зафіксувати особливості мовлення мешканців м. Львова ХХ ст. [11].

Праці учених про лексичний склад містян свідчать про поглиблення теоретичних положень та вдосконалення методів, прийомів опису досліджуваного феномена, разом з тим вивчення лексики містян Луганська в усному українському мовленні в умовах білінгвальної ситуації не було предметом спеціального дослідження.

Цим зумовлено актуальність пропонованої статті, мета якої – описати лексичні форми, зафіксовані в усному мовленні луганців в умовах російсько-української взаємодії. Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких завдань: з'ясувати особливості реалізації лексичних форм в усному мовленні мешканців Луганська; зафіксувати частоту вживання лексем у різних соціолінгвальних групах (СЛГ).

Об'єктом дослідження стали три виділені нами СЛГ.

I СЛГ – молодь 15 – 25 років, працівники підприємств або студенти середніх спеціальних (коледжі) та вищих навчальних закладів, які зберегли особливості рідної говірки, володіють українською літературною мовою, у побуті спілкуються переважно українською мовою, але російська мова для них є засобом оволодіння знаннями, розваг, спілкування зі студентами, які розмовляють російською.

II СЛГ – мешканці Луганська віком понад 25 років, які працюють на різних підприємствах міста або перебувають на пенсії і зберігають особливості рідної говірки, переважно південно-східного наріччя.

III СЛГ – мешканці міста з вищою освітою, які в навчальних закладах опанували українську мову, контактували з носіями східнослов'янських говірок, але в побуті використовують російську мову, хоча в офіційно-ділових ситуаціях послуговуються українською.

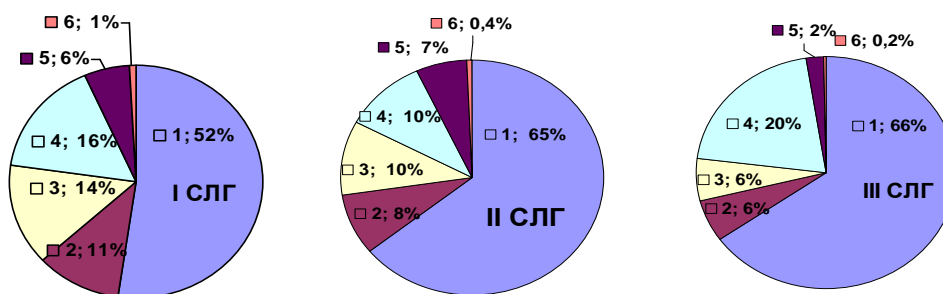
Усне мовлення міста – це усталена мовна цілість, яка об'єднує різні форми побутування мови: літературне мовлення, міське просторіччя, діалектне мовлення, мовлення окремих соціальних, професійних, молодіжних груп.

Українську літературну мову, на відміну від української просторічної, діалектної, суржику, жителі міста сприймають як більш правильну, нормативну, і тому мовці I, III СЛГ під час запису матеріалу свідомо прагнуть до спілкування літературною мовою, однак це прагнення не забезпечує повного переходу на літературне мовлення. Вільне володіння українською літературною мовою залежить від віку, мовної освіти, оточення, професії.

Особливості усного мовлення в ситуації двомовності близькоспоріднених мов найяскравіше відображено в лексичному складі мови, хоча розподіл лексики залежно від приналежності до однієї з мов не завжди чіткий, адже взаємовпливами нерідко позначені не всі сегменти слова.

Для об'єктивного з'ясування особливостей інтерференції, яка властива усному мовленню містян Луганська, лексичні форми було проаналізовано у спонтанно висловлених текстах. Не випадково К. В. Іванцова зазначає: “Невимушені умови спілкування дозволяють виявити в першу чергу лексику активного вжитку, яка легко й вільно може відтворюватися в природному мовленні, яка становить ядро лексикону. Активний словниковий запас пов'язаний з позначенням предметів звичного повсякденного побуту, природи, з характеристиками людини, не обтяженої межами будь-яких мовних жанрів і високочастотними в мовленні мовної особистості. Пасивний словник становить низькочастотна частина лексикону (поодинокі випадки слововживання), використання якої обмежено певними типами текстів і жанрів мовлення, нерідко викликає труднощі при відтворенні” [3, с. 43].

Усього проаналізовано форм слів у мовців СЛГ I – 11754, II – 14655, III – 7734, що дало змогу виділити такі форми: спільні з українськими літературними, російські (серед яких не виділяємо розмовні, просторічні, діалектні й т. ін.), форми, які постали під дією інтерференції (трансформовані, суржикові, деформовані), діалектні, розмовні форми, усічені форми, жаргонні, іншомовні та форми, які змінили значення. Кількість лексем, уживаних у зафіксованому усному мовленні жителів Луганська, та розподіл лексики за певними ознаками показано на рис. 1.

1. Українські літературні форми
2. Форми спільні в обох мовах
3. Російські форми
4. Трансформи
5. Діалектні та українські розмовні форми
6. Скорочені форми, жаргонні форми, іншомовні форми

Рис. 1. Уживання лексичних форм мовцями трьох СЛГ

У мовленні трьох СЛГ фіксуємо передусім форми, спільні з українським літературним стандартом, наприклад: *багато*, *варто*, *верби*, *верес'я*, *весело*, *вibraу*, *випадок*, *вишиєте*, *гарна*, *дивимся*, *долу*, *жити*, *засоб'ї*, *зошит*, *іграшки*, *кутим*, *лісне*, *місяць*, *музикою*, *мушу*, *німці*, *номер*, *п'їде*, *поїн'їс'їт'їу*, *р'ївен*, *р'їдна*, *ранку*, *раптом*, *сон'їшники*, *спати*, *т'їашко*, *вулиц'ї*, *хата*, *церкви*, *ц'їлу*, *чули*, *школ'ї*, *їти*. Найбільший відсоток уживання нормативних лексем спостережено в III СЛГ (65,4%), людей з вищою освітою, для яких рідною є російська мова, тож спілкування українською мовою вимагає від мовця самоконтролю, уважного ставлення до вибору відповідних слів. Найменший відсоток виявлено в мовлян I СЛГ (52,2%), це молодь, для якої українська мова рідна, ідеальна мова в місті – російська. У мовців II СЛГ таких слів зафіксовано 59,9%. Як зазначає Г. О. Козачук, “інтенсивність та регулярність побутування літературних лексем визначається, як правило, не лінгвістичними чинниками, а соціологічними – освітою індивідуумів, характером їх трудової діяльності, віком,

ситуацією мовлення тощо [6, с. 90]. Отже, за статистичними даними в усному зафіксованому мовленні на кількість вживання нормативних лексем переважно впливає освіта і прагнення до мовного ідеалу, що спостерігаємо у мовців III СЛГ.

Форм, які мають однакову звукову оболонку в російській та українській мовах, нараховано в мовлян I СЛГ – 1291, що становить 11,0%, II СЛГ – 1116 (7,6%), III СЛГ – 445 (5,8%): *воду, голову, голос, гори, гості, губи, дата, добрий, домом, думай, люб'я, л'юд'ам, мама, музику, суму, хім'їя*. Г. П. Їжакевич зауважувала, що в середині XX ст., слова, які мають однакову звукову оболонку й семантику або тільки звукову оболонку з відповідними російськими літературними словами, зафіксовані в говорах різних діалектних масивів. Далі дослідниця наголошувала, що “це явище пояснюється передусім генетичною спорідненістю української, російської (а також білоруської) мов, що зумовило на визначеному історичному етапі існування східнослов'янської мовної спільноти. Однак при цьому слід урахувати у сфері взаємовпливу мов також і чинник впливу на українське розмовне мовлення з боку діалектів російської мови, а іноді й літературної його форми, яке виникло на подальших етапах розвитку обох мов і мало своїм наслідком проникнення окремих шарів російської лексики в її словниковий склад” [4, с. 23].

У мовленні містян зафіксовано вживання респондентами трьох досліджуваних груп російських чи запозичених лексем, вимовлених за нормами російської мови: *р'ед^амо, б'єр'ім'є, з'лаўнїй, з'єаграф'їю, ко^анд'ім'єра, м'ітс'іст'рої, о^аценки, ох^аран:их, пр'їд'м'ети, проф'іс'іо^анал'но, таб'л'етк'ї*.

З огляду на статистичні свідчення щодо вживання луганцями українських літературних лексем закономірно, що найбільшу кількість російських елементів спостережено в I СЛГ – 1644 одиниці, що становить 14,0% від загальної кількості, а найменшу в III СЛГ – 454 слова (5,8%), у мовців II СЛГ зафіксовано 1407 форм (9,6%), позначених рисами російської мови.

Спостереження над українським мовленням соціуму доводять, що російські лексеми мовці можуть сприймати як українські і як російські, що залежить від типу білінгвізму, рівня освіти, багатства словникового запасу, загальної мовної культури.

Українсько-російський та російсько-український білінгвізм мовлян зумовлює появу в їхньому мовленні лексичних одиниць унаслідок інтерференції, у зв'язку з чим постали трансформи, яких виявлено в текстах мовлян СЛГ I – 16,0 %, II – 16,3 %, III – 20,5 %.

Трансформи в усному мовленні містян виникли через “недостатній автоматизм у володінні літературною мовою основною частиною її носіїв: по-перше, більшість їх користується нею не з дитинства, а після переходу з української нелітературної (діалектної, просторічної) основи або з російської мови; по-друге, через брак належної мовної практики у використанні її поза межами родини або роботи...” [10, с. 31–32].

Дослідивши уснорозмовні тексти луганців, виділено три групи трансформ. До першої зараховуємо власне українську лексику з фонетичними, морфологічними та акцентуаційними рисами російської мови та лексику з діалектними рисами: *в'єликиї, д'ітк'ї^а, хл'єп'атко, з'райєца, кур'ми, хад'у, бу'йар, хв'ї^аз'мат'їк,*

од_мч'е^лнити, в'ід_мно^ч'или, к^лниш_жка. У цій групі лексики зміни зумовлені впливом: а) російської мови, яка побутує в місті; б) близьких за ареалом українських говірок.

До другої групи зараховуємо суржикові форми, серед яких виділяємо російські форми, адаптовані під українські, та мовні гібриди (форми, у яких переплетено норми російської й української мов): *опаз^лда^у, обу^ч'ен':а, не^лпри^л'ятно, при^лзнак, п^лтич'ка, п^лразн'іки^е, т'а^лжолу, полу^лдохлу, пає^лко^лномит', по^лсту^лпила, ^лбити 'бути', ве^лн'т'і^люкою, л'ікв'і^лд'і^лрува^лу, кра^лс'ів'і, ^лйакто*. У другій групі всі форми виникли внаслідок дії інтерференції. До третьої групи належать деформовані слова, утворені мовцями всупереч нормам і російської, і української мов: *зр'і^л'н'ал'но* 'порівняно з', *в'іс'ким* 'військовим', *на^лч'і^л'тлива* 'начитана'.

В усному мовленні мешканців Луганська виділяємо окремий шар, до якого входять діалектні та розмовні форми. Цих форм у мовців І СЛГ зафіксовано 6,1% від загальної кількості форм, у мовців ІІ СЛГ – 6,2%, у мовців ІІІ СЛГ – 2,4%: *'бабц'а, жалку^лвалис'а, о^л'б'іст'а, с^лворн'ах позд^лровила, б^лрос'у, т'ем'л'у, ма^л'йена, здур'іла, ма^л'нен'к'і, ^лнач'али, по^лсоб^л'л'айут', гр'а^л'з'ук'і, ко^лсиц'і, д^лражн'ат', доп'і^лкайт', до^лсо^ллили, зах^л'р'ас, ал^лкашка, п'ід_мп^ларуб_ж'і^л*

Статистичні дані доводять, що вживання діалектних і розмовних слів наявне передусім у мовців, для яких рідною є українська мова, це слугує доказом, що українські риси мають генетичне підґрунтя в мовній свідомості досліджуваних респондентів, а отже, свідчить про опірність українського мовного середовища.

У зафіксованих усних текстах мешканців Луганська спостережено й іншомовні, усічені та жаргонні лексеми, які становлять у мовлян І гр. – 0,7% із загальної кількості форм, у мовлян ІІ гр. – 0,4%, у мовлян ІІІ гр. – 0,1%.

У записаних текстах спорадично спостережено: 1) іншомовні слова, які відомі в українських діалектах і сягають польського джерела, у І СЛГ – 6, ІІІ – 6: *с^л'тойім' с'ім з^лотих / д^л'вац'ат' грош;* 2) усічені форми, що становлять у містян І СЛГ – 63 лексеми, ІІ – 24, ІІІ – 7: *н'і^л'ко* 'ніколи', *'зара* 'зараз'; 3) жаргонізми (не виокремлюємо вульгарне, кримінальне, лайливе тощо), яких нараховано в мовців І СЛГ – 17 та ІІ СЛГ – 30 (0,2%): *йак ^лгенне ^лбабу п'ід ^лс^лраку, мужик кру^лтої, зароб^л'айеш пон^л'ти, наж^л'ремс'а*.

Отже, на підставі здійснених досліджень стверджуємо, що лексичний склад усного українського мовлення луганців містить різні страти живої уснорозмовної мови: українські літературні, діалектні, розмовні, жаргонні форми. Українське мовлення кожної групи мовців, а загалом і всіх мешканців, однорідне й має єдину мовну систему, бо, як зазначав Л. В. Щерба, "оскільки процеси змішування відбуваються не лише між різними мовами, але й між різними груповими мовами всередині однієї мови, то можна сказати, що ці процеси є кардинальними й постійними в житті мов" [15, с. 30]. Постійні взаємовпливи призводять до того, що в мовленні СЛГ є багато спільного.

У подальшому передбачаємо докладно проаналізувати мовну ситуацію, яка існує в місті, у соціолінгвістичному аспекті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бурда Т. М.* Мовна поведінка особистості в умовах українсько-російського білінгвізму (молодіжне середовище м. Києва) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Т. М. Бурда. – К., 2002. – 23 с.
2. *Зубарев О. В.* Інтерферентні явища в українському мовленні студентів Північної Донеччини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / О. В. Зубарев. – К., 2006. – 20 с.
3. *Иванцова Е. В.* Феномен диалектной языковой личности / Е. В. Иванцова. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 2002. – 312 с.
4. *Ижакевич Г. П.* Украинско-русские языковые связи советского периода : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра філол. наук : спец. 661 “Языки народов СССР (украинский язык)” / Г. П. Ижакевич. – Киев, 1968. – 39 с.
5. *Козачук Г. О.* Взаємодія сучасної української літературної побутової лексики і побутової лексики поліських говірок / Г. О. Козачук // Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами : тези доп. – Ужгород, 1982. – С. 89–96.
6. *Мартос С. А.* Молодіжний сленг у мовленнєвій структурі м. Херсона : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / С. А. Мартос. – Луганськ, 2006. – 20 с.
7. *Миколенко Т. М.* Український міський сленг (на матеріалі усного мовлення тернопільців) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Миколенко Тетяна Михайлівна. – К., 2006 – 260 с.
8. *Сікора-Литвин Г. В.* Формули ввічливості з компонентом *n'roshu* як особливість у мовленні Львова / Г. В. Сікора // Українська мова у ХХІ столітті : традиції і новаторство : тези доп. Всеукр. лінгв. форуму молодих учених, Київ, 21–23 квіт. 2010 р. – К. : ІАЦ “Спейнс-Інформ” ; ФОП Гудименко, 2010. – С. 43–47.
9. *Ставицька Л. О.* Українська мова без прикрас / Леся Ставицька // Український жаргон : словник : містить близько 4070 слів і понад 700 стійких словосполучень. – К. : Критика, 2005. – С. 9–18.
10. *Тараненко О.* Українська мова на сучасному етапі (кінець 1980-х – 1990-і роки) : старі і нові проблеми / О. Тараненко // Мовознавство : тези доп. та повідомл. III Міжнар. конгр. українців. – Х. : Око, 1996. – С. 24–34.
11. *Хобзей Н. В.* Лексикон Львівський : поважно і на жарт / Наталя Хобзей, Тетяна Ястремська, Ганна Дидик-Меуш. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – 672 с.
12. *Хобзей Н. В.* Дещо про запозичення в мовленні львів'ян у контексті говірок південно-західного наріччя. 2. / Наталя Хобзей // Діалектологічні студії. 9 : Запозичення та інтерференція. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2010. – С. 113–120.

13. *Шинкаренко О. В.* Явище лексичної інтерференції в українському мовленні молоді Кіровоградщини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / О. В. Шинкаренко. – К., 1995. – 18 с.
14. *Шовгун Н. О.* Формування українського сленгу в мовленнєвій діяльності малих соціальних груп : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н. О. Шовгун. – К., 2000. – 17 с.
15. *Щерба Л. В.* Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. – Л. : Наука, 1974. – 428 с.

*Стаття надійшла до редколегії 27.10.2011
Прийнята до друку 30.11.2011*

FROM OBSERVATION OF UKRAINIAN LEXICS OF LUGANSK PEOPLE

Svetlana NEREDKOVA

*V. Dalh East Ukrainian national university,
Chair of Ukrainian language and literature,
20A, kv. Molodezhniy, Lugansk, Ukraine, 91034,
e-mail: svetner@rambler.ru*

The article considers Ukrainian oral speech of Lugansk people's lexica which has different forms of Ukrainian language. Frequency of lexemes' use in three social lingual layers has been fixed.

Lexical forms' analysis lets us distinguish the following forms: Ukrainian literature ones which correspond to Ukrainian language norms, dialects, spoken forms, jargons and international forms. These forms have appeared due to the influence of Ukrainian literature, Russian language and saving of local dialect lexemes.

Key words: social and lingual group, bilingual situation, speech of the city, lexical form, interferential.

**ИЗ НАБЛЮДЕНИЙ ЗА СОСТАВОМ ЛЕКСИКИ
УКРАИНСКОЙ РЕЧИ ЛУГАНЧАН****Светлана *НЕРЕДКОВА***

*Восточноукраинский национальный университет имени Владимира Даля,
кафедра украинского языка и литературы,
кв. Молодежный, 20а, Луганск, Украина, 91034,
e-mail: svetner@rambler.ru*

В статье рассмотрен лексический состав устной украинской речи луганчан, имеющий различные формы украинского языка. Зафиксирована частота употребления лексем в трех социалингвальных группах.

На основе анализа лексических форм выделены такие: украинские литературные, которые отвечают нормам украинского языка, русские, трансформы, диалектные, разговорные, жаргонные, иноязычные. Появление этих форм обусловлено влиянием литературного украинского языка, русского языка, сохранением лексем родного диалекта.

Ключевые слова: социалингвальная группа, билингвальная ситуация, речь города, лексическая форма, интерференция.